

Л. О. СИМОНЕНКО
СИНОНІМІЧНІ НАЗВИ ГРИБІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У лісах та степовій зоні України росте до 200 видів їстівних грибів¹, кожен з яких має одну або кілька назв. Назв грибів значно більше, ніж самих видів грибів. Частина з них поповнила українську ботанічну термінологію, проте більшість цих назв поширена в говорах української мови і має характер розмовних варіантів.

Назви грибів в українській мові досить складні й строкаті. Виникли вони в процесі тривалої життєвої практики людини, що ґрунтувалася на виявленні ознак та властивостей рослин, а також на перенесенні або встановленні зв'язків між уже відомими їй предметами і явищами об'єктивної дійсності. Різні називачі виявляли різні ознаки грибів і по-різному усвідомлювали ці ознаки, кладучи їх в основу назв рослини. Одні називали гриб за його кольоровими ознаками (*білий гриб, рижик, зеленка, сивулька, красноголовець, червонюк*), інші — за місцем зростання (*боровик, моховик, багнюк, приборлотуха, польовик*), а ще інші — за смаковими властивостями (*гірчак, горель, гиркня*), за подібністю до відомих побутових предметів (*ковпак, лійка, свічки*) тощо. Таке найменування могло йти також шляхом переносного вживання назв, наприклад, домашніх тварин (*баран-гриб, свинушка, корівка, козулька*), диких тварин (*лисичка, білка*) тощо.

Вчені-ботаніки довели, що деякі види грибів існують лише у співжитті з іншими рослинами. Грибниця цих рослин зв'язана, наприклад, із корінням беріз, осик, сосен, ялин, з якими гриби взаємообмінюються поживними речовинами. Це явище знаходить своє відбиття і в назвах грибів: *підберезник, підосичник, піддубник, сосняк, трепетяник, трепетивець* (пор. серб.-хорв. *трепет'яка* — *осика*).

Багатоманітність способів творення назв грибів протягом тривалого історичного процесу спричинилася до того, що на різних територіях функціонування української мови той самий гриб діставав різні назви. Наприклад, *білий гриб* (*Boletus edulis*) в українській літературній мові та всіх говорах має багато назв: *баба, білас, білик, біляк, боровик, буковець, вїт, горбовий гриб, гриб дубовий, гриб правдивий, гриб справедливий, дубрівник, дубровник, житник, піддубник, решетнюк, рудяк, справжній гриб, сушняк, черствак, щирак*.

В українській літературній мові вживаються лише дві іназви—*білий гриб* та *боровик*: «Десь далеко, мало не на горизонті червоним золотом горів добре знайомий ліс, — там зараз, мабуть, сила-силенна *білих грибів*» (Собко); «Опеньки в нас ще не гриби, а півгриби, їх, коли вони є, і п'ятилітній малюк назбирає. Інша справа знайти *боровика*» (Стельмах). У говірках побутують інші назви білого гриба.

Цілу низку синонімічних найменувань має гриб *підосичник* (*Boletus versipellis*): *краснюк, красноголовець, красноголовка, багнюк, козак, козар, підосинник, підосиковик, трепетяник, трипїтник, трепетивець, чорниш, червоноголовець, червонюк, червінка, осиковик*. Лексеми *красноголовець, червоноголовець, краснюк* вживаються паралельно в художній, науково-популярній літературі, пресі: «Вгорі співає свою пісню осиковий лист, під ногами шарудить попелясто-чорний лісовий тлін, крізь який пробилися і вилізли на світ божий, наче дитячі іграшки, червоноголовенькі, міцненькі, пружні *підосичники*» (Роцин); «Я кладу на видноті гриби..., а сам думаю майнути в осичняк пошукати *красноголовців*» (Стельмах); «Варя простягнула йому кілька мальовничих *червоноголовців*» (Забашта); «Багаті поліські ліси на ... гриби-боровики, *краснюки, підберезовики, маслоки, опеньки*» («Радянська Україна»).

Діалектні назви грибів часом вживаються як рівноправні варіанти термінологічних назв не лише в художній літературі, а й у словниках та спеціальних довідниках. Наприклад, у шеститомному «Українсько-російському словнику» на означення гриба (*Boletus versipellis* (*rufus*)) подано дві назви — *підосичник* і *красноголовець*; у Словнику-довіднику з ботаніки на означення гриба *підберезника* (*Boletus scaber*) зафіксовано три назви: *підберезник, підобабок, бабка*. Перша з них є термінологічною, дві інші (*підобабок* і *бабка*) поширені в поліських говорах. Пор.: «Сусідський хлопчик приніс повний кошик грибів. Хвалився, що

¹ О. Роцин, Мухомор і 100 000 його братів, К., 1968, стор. 28.

самі маслюки та *підберезники*» (Гуцало); «Гайку, гайку, дай нам гриба і *бабку*» (Номис).

У Словнику-довіднику з ботаніки знаходимо також паралельні назви для гриба [*Xerocomus (Boletus) subtomentosus*] — *моховик* і *підмошник*, який у різних українських говірках іменується ще *решетником*, *решетнюком*, *решетняком*, *решіткою*, *ситником*, *коров'яком*, *козлиними губами*.

Групу лексичних дублетів-синонімів творять також запозичення з інших мов. У слов'янських мовах на означення гриба (*Agaricus campester*) вживається спільнослов'янська назва *печериця*. Напр.: «Він з приємністю думав., що на обід будуть сьогодні молоді *печериці*» (Коцюбинський); «Ллється [дощ].., весело миє замурзані головки грибам і *печерицям*» (Козланюк). У науковій і зрідка художній літературі як синонім до назви *печериця* вживається запозичена в XVIII ст. з французької мови лексема *шампінйон* (*champignon* в перекладі означає «гриб», єдиний, до речі, вид грибів, який можна вирощувати в теплицях). Пор.: «Учені з Інституту імені Макса Полоцька в Гамбургу виростили *шампінйони* вагою близько 500 грамів кожний» («Наука і життя»); «Незрозумілі терпкі пахощі лоскотали повітря. Так пахнуть *шампінйони* й моховиті гірські валуни» (Донченко).

Спільнослов'янська назва гриба (*Lycoperdon gemmatum* Batsch) — *порхавка* має в українській мові синонім *гриб-дощовик* (калька з російського *дождевик*), який, так як і шампінйон, здебільшого побутує в науковій та почасти художній літературі: «Поміж маслюків, сиріжок, опеньок часто зустрічаються білі кулясті *гриби-дощовики*» («Наука і життя»); «Дивний *гриб-дощовик*, якого лісники звали мрюхою, круглий без ніжки, завбільшки з дитячу голову, ріс у потаємних лісових куточках» (Донченко).

Діалектні назви цього гриба: *блощиця*, *бусячий* (*воронячий*, *свинячий*) *сир*, *вовча* (*злодійська*, *чортова*) *табака*, *гусячки*, *кривий гриб*, *курна губка*, *курнавка*, *курнявка*, *міхунка*, *моруха*, *піхурка*, *порохалка*, *порохнявка*, *пурхавка*, *пуриша*, *пушка*, *фашкавка*.

Термін *польський гриб* (лексичний синонім до назви гриба *Boletus badius* — *піщаник*) — порівняно новий, запозичений з російської мови, зафіксований тільки в науковій та зрідка в художній літературі: «Бараболя вкочується в гайок і відразу нападає на точену сім'ю *польських грибів*» (Стельмах).

Значну частину назв грибів становлять словотворчі синоніми. Вони функціонують у мові паралельно, як рівнозначні, а тому взаємозамінні в контекстах і приблизно однакові щодо частоти використання. Прикладом такого вживання можуть бути назви гриба *підосичника* (*Boletus versipellis*) з словотворчими синонімами *підосинник*, *підосиковик*. Пор.: «Не поступиться йому [боровику] *підосичник*. Ось дивиться, який красень! Ніжка в нього товста, а шапочка червона. З нього найсмачніша юшка. А росте він переважно між осик» (Забашта); «А в лісах, у байраках гриб'я — хоч граблями гребі! Білі, *підосинники*, лисички, опеньки, хрящі, сиріжки... Бери, самі просяться» («Радянська Україна»). З ряду цих однозначних назв найпоширенішою є *підосичник*.

Серед синонімічних найменувань-дублетів гриба (*Boletus luridus*) — *піддубник*, *піддубень*, *піддубок*, *піддубовик* — переважає в сучасній мові назва *піддубник*: «Хлопчики брали лише гриба боровика та ще не минали рожевих рижиків, а на *піддубників*, *підберезників*, маслюків не звертали й уваги» (Збанацький); «І поруч з печеричками розсілися рядком, мов братики з сестричками, *піддубки* під дубком» (Забіла).

Серед українських синонімічних назв гриба (*Boletus scaber*) — *підберезник*, *підберезовик*, *підберезняк*, *підберезовець* найуживанішою є перша: «Роман розстібнув свою торбину, рішучим рухом висипав на землю гриби. Тут були рижики, боровички, *підберезники*, грузди» (Збанацький); «Ми бачили [в тундрі] гриби *підберезовики*, які вищі од самих берізок» («Вечірній Київ»).

На означення гриба (*Tricholoma equestre*) поряд із словом *зеленка* в українській мові існують менш поширені варіанти: *зелінка*, *зеленавка*, *зеленушка*, *зельонка*, *зелениця*, напр.: «*Зеленка* пізній їстівний гриб, що росте в соснових лісах» («Словник-довідник з ботаніки»); «В руках її гойдаються нанизані на червоноліз найпізніші гриби — *зелінки*» (Стельмах);

«Бліду поганку часто плутають з печерицями, *зеленавками*, сироїжками» («Вечірній Київ»); «Подекуди називають їх (зеленки) *зеленушками*» (Рощин).

Пор. також інші синонімічні групи: *краснюк*, *красняк*; *синюк*, *синяк*, *синик* та ін.

Поряд із великою кількістю паралельних синонімічних назв, що стосуються одного гриба, трапляються й протилежні випадки, коли одним словом називають кілька різних видів грибів. Так, напр., *бабка* — це може бути й *підберезник* (*Boletus scaber*), і *маслюк* (*Boletus luteus*), і *ковпак високий* (*Lepiota procera*).

Щоб уникнути непорозумінь — плутання назв грибів, — у наукових виданнях, словниках поряд з українською назвою майже завжди подається її термінологічний синонім латинською мовою. Напр.: *рижик* (*Lactarius deliciosus*), *грузд* (*Lactarius piperatus*) тощо.

Розглядаючи паралельні, синонімічні назви грибів, можна відразу помітити, що всі вони утворювалися головним чином на основі лексичних і словотворчих ресурсів української мови.